

**СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДОРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ У
ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ДРАЧА**

Абрамчук О. В., Клочко Н. Л., Поздрань Ю. В. Специфіка функціонування одоративної лексики у поетичній творчості Івана Драча.

У статті досліджено одоративну лексику як продуктивний засіб створення художньої образності в поетичній творчості Івана Драча. Особливу увагу приділено частиномовному вираженню запахових відчуттів та їх функціонально-стилістичній характеристиці.

Ключові слова: одоративна лексика, пряме одоративне значення, номінація запаху, об'єкт та суб'єкт одоративної складової світу.

Абрамчук О. В., Клочко Н. Л., Поздрань Ю. В. Специфика функционирования одоративной лексики в поэтическом творчестве Ивана Драча.

В статье исследована одоративная лексика как производительный способ создания художественной образности в поэтическом творчестве Ивана Драча. Особое внимание уделено выражению восприятия запахов словами разных частей речи и их функционально-стилистической характеристике.

Ключевые слова: одоративна лексика, прямое одоративне значение, номінація запаху, об'єкт и суб'єкт одоративной составляющей мира.

Abramchuk O. V., Klochko N. L., Pozdran Y. V. A specific character of functioning of odourative vocabulary in Ivan Drach's poetic work.

In the article the author presents odourative vocabulary as productive means of artistic vividness creation in poetic work of Ivan Drach. Special attention is

given to the expression of perception of smells and their functionally-stylistic description.

A vocabulary for denotation of the smell in the lyric poetry of Ivan Drach forms the difficult system of the names, that, functioning in semantic and syntactic constructions, carry out direct connection of language with really existing smells of wild nature, with concept categories that represent the specific feeling in our consciousness. They are united by general semantics, they name either smell (pleasant or unpleasant), however differ in grammatical registration, being nouns, adjectives, verbs, participles and verbal adverbs. Words on denotation of smells are presented by a poet by different parts of speech. Mostly used are verbs adjectives and nouns. Verbs in language constructions with the value of perception and denotation of smell carry out a special role. They give new tints to the nouns denoting smell; the new metaphorical pictures of the surrounding world are created as a result. The nomination of smells has in-relative character, that is why lexico-semantic compatibility and context in which either noun is used influences the exposures of smell evaluation – pleasant or unpleasant – given by the meanings of nouns. Adjectives delimit their functions clearly, naming either smell, as their meanings specify presence, constancy of some sign, peculiar to a plant, food, object stuff, specifying feeling of smell here. The semantic category of smell in works of Ivan Drach includes a set of basic constituents of smells perception process: „subject, that perceives smells”, „smell”, „sources of smells”, „description of source of smell”, „environment of distribution of smells”, „trajectory of smells motion”, „physical actions of subject in relation to smells”, „description of smells”. The poet managed brightly, distinctly, with the recreation of the thinnest nuances to pass the aromas of surrounding reality, being here profuse in the use of different sources of smells.

Keywords: odorative vocabulary, direct odorative value, nomination smell, object and subject of odorative constituent of the world.

Навколишній світ людини повний запахів, під впливом яких складаються образи, виникають враження, змінюється настрій, формуються асоціації, народжуються яскраві художні твори. Питання мовного вираження запахових відчуттів є найменш дослідженим та розробленим серед сенсорної лексики. Складність аналізу та відтворення мовою лексичних одиниць на позначення запаху полягає у їхній суб'єктивності, оскільки, незважаючи на спільність психофізичного сприйняття запахів усіма людьми та наявність одоративних універсалій, в кожного носія мови своє уявлення про конкретний запах і метафоричний образ викликає свій асоціативний ланцюг.

З мовознавчого погляду лексику на позначення запаху вивчали С. Александрова, О. Білецький, В. Виноградов, І. Гайдаєнко, Н. Павлова, О. Потебня, О. Федотова, проте малодослідженою залишається проблема застосування одоративної лексики у художньому мовленні. Слова на позначення запахів у результаті взаємодії з іншими елементами художнього тексту реалізують свій багатий експресивний потенціал і набувають більшої стилістичної значущості. Тому досить актуальним на сьогодні є вивчення ролі одоративної лексики у художніх текстах поетів та письменників, де насиченість та багатогранність деталей найбільш помітна. До таких творів ми відносимо лірику Івана Драча. Використання лексики на позначення запахів дозволяє поету не тільки створити самостійний мікрообраз, але й реалізувати взаємодію різних інформативних планів, підключивши до традиційного зорового сприйняття певні нюхові характеристики.

Метою даної статті є аналіз одоративної лексики Івана Драча в частиномовному та функціонально-стилістичному аспекті, встановлення найбільш продуктивних частин мови, якими послуговується автор для передачі запахових вражень під час художнього опису навколишньої дійсності.

Незважаючи на незначну кількість лексем даного семантичного поля в художніх текстах, їхню роль не можна недооцінювати. Дослідники підкреслюють надзвичайну обмеженість мовних засобів, що

використовуються людиною під час опису запахів. Немає класифікацій одоративної лексики, подібних до класифікацій кольорів. Проте засоби передачі запахів різноманітні. Проаналізувавши поезії Івана Драча, що входять до збірки „Берло”, ми виявили 179 лексем з прямим одоративним значенням і встановили, що для передачі запахових відчуттів поет використовує іменники, прикметники, дієслова, дієприкметники та дієприслівники. Кожна частина мови утворює свій семантичний ряд. Найбільш вживаною частиною мови в ліриці поета на означення запахів виявилось дієслово. Нами було виявлено 65 дієслів з одоративним значенням, зокрема:

1) дієслово *пахнути* (51 випадок вживання): *Сонно пахне весло...* („Лебединий етюд”); *Пахнуть думи твої дитинні* („Лебединий етюд”); *Слізьми пахне* („Спіноза”);

2) дієслово *смердіти* (5 випадків вживання): „*Олдсмобілі*”, „*порше*”, „*мустанги*”, „*тріумфи*”, / „*пейсери*”, „*мерседеси*”, „*альфа-ромео*”, „*пежо*” / *летіли, мчали, ковзались, гальмували, зирили, / мчали, сигналили, смерділи, сновигали, бігли...*” („Двоє ввечері пішки”);

3) дієслово *запахнути* (3 випадки вживання): *Вогонь кактуса запах...* („З поеми „Хліб Івана Франка”); *У мить оманну, мить гортанну / День ледь фіалками запах...* („Таємниця”);

4) дієслово *пахтіти*, яке належить до розмовного стилю мовлення (2 випадки вживання): *Анна ген Бландіана в білій сукні сидить, / Її слово румунське білим цвітом пахтить* („На Пушкінському святі”);

5) дієслово розмовного стилю *пахкотіти* (1 випадок вживання): *Ще й стружка пахкоче в руках* („Початок Уїтмена”);

6) дієслово на означення негативного запаху *просмердітися* (1 випадок вживання): *З того бульйону хата вся просмерділася!* („Праматір людей”);

7) дієслово *висмерджуватися* (1 випадок вживання): *Та мама його геть шугнула із хати: / – Висмерджуйся, геть, чорт пелехатий!* („Віра, Надія і перша моя любов”);

8) дієслово *тхнути* (1 випадок вживання): *Тхне звітреним духом козиним, / Твердим, часниковим, солодким* („Балада про дядька Гордія”).

Як видно з наведених прикладів, дієслова *пахнути, запахнути, пахтіти, пахкотіти* передають переважно приємні аромати, але також вони можуть поєднуватися зі словами, що передають неприємні запахи: *Димом пахне* („Спіноза”). У таких випадках згадані вище дієслова ніби нейтралізують неприємне відчуття запаху.

До наступної групи за частотою вживання в поезії Івана Драча належать прикметники. В проаналізованих текстах нами виявлено 61 прикметник з одоративним значенням, зокрема:

1) прикметник *пахучий* є найбільш вживаним (34 випадки вживання): *А ті питання? Кожне варте / Пахучий шелест крові спити...* („Триптих про слова”); *Яке б життя було красиве, цільне / І віяло б пахучою гармонією, / Якби ж то всі дівчата й юнаки / Кохання мудрість осягнули* („Казка про любов” у шкільному театрі”);

2) прикметник *запахуючий* (9 випадків вживання): *Бо заплетені кісники, / Як ті золоті колоски, / Такі гарні, такі відзігорні, / Запахуючі і невідпорні* („Дівочий вінок”); *А вчора одна так нервово стелула молодими плечима, / Що в постіль її запахуючу не відразу побіг* („Життя – тенісний корт на цвинтарі”);

3) прикметник на означення негативного запаху *смердючий* (6 випадків вживання): *Він вимріяв нас у смердючім бараці, / Коли загасав по принизливій праці* („Соловейко-Сольвейг”);

4) прикметник *пахкий* (5 випадків вживання): *Пахкий ієрогліф з тасмних родин...* („Що таке трава?”); *А доли, на глиці, дві молодиці – / Вагітні, незграбні, пахкі од живиці – / Сидять, як одлітані птиці* („Сосна”);

5) прикметник *духмяний* (3 випадки вживання): *Гориш ти на духмяному покосі...* („Серпнева балада”); *Весело-строга, і духмяна, / Проста, і мудра, і легка, / Встає вона, кам'яностанна, / І носить хмари на руках* („На архітектурні теми”);

б) прикметник *запашний* (2 випадки вживання): *Скільки слів запашних – / Всі навколо сорочки („Сорочка мережаная”)*;

7) прикметник на означення негативного запаху *сморідний* (2 випадки вживання): *Летів гетьманич в прірву / У пору ту лиху, / А посполитство в ярмах – / В сморідному льоху („Шабля Богдана Хмельницького”)*.

З наведених прикладів ми бачимо, що, на відміну від дієслів, які залежно від їх сполучуваності передають в мові то приємні, то неприємні запахи, прикметники чітко розмежують свої функції, оскільки їх значення вказують на наявність, постійність якої-небудь ознаки, властивої рослині, продукту харчування, предмету, конкретизуючи при цьому відчуття запаху [4; с. 33].

До третьої групи за частотою вживання належать іменники. В проаналізованих поезіях вжито 47 іменників з одоративним значенням, серед них:

1) іменник *запах* є найбільш вживаним у поезіях Івана Драча, адже він позначає загальну семантику запаху, його безпосереднє сприйняття і в основному завжди асоціюється з приємними легкими ароматами. Лексему *запах* (16 випадків вживання): *Я лежав на тирсі і стружках / В дивних запахах гострої живиці („Майстер трун Едвін Хуун”)*; *Запахів несумісність – вся в перекраді!* („Розмова з другом – перекладачем”);

2) іменник з одоративним значенням *дух*, що належить до розмовного стилю мовлення (10 випадків вживання): *Дух батька чую тут („Гостини у цукровиків”)*; *У ніс їй б'є дух еллінізму („Кань Сань-Гу – богиня нужників”)*;

3) іменник *чад* (6 випадків вживання): *Все дихало правічним чадом, / Тулилося матриархатом... („Лю”)*; *І в бензинових колонах / Того чаду більш, ніж досить („Євшан-зілля”)*;

4) іменник *парфуми* (5 випадків вживання): *Я не знаю, як приодягтися / До нього... до метелика... / Яку сукню... які парфуми... („Поети і метелики”)*;

5) іменник *пахощі* на позначення приємних запахів (4 випадки вживання): *А тут мигдаль. О цвіте мій! / Такі ревниві пахощі* („Цвіте мигдаль”); *Душать ніжно – в напівсили, / Душать в пахоцях імлі* („Міражі”);

6) іменник на означення негативного запаху *сморід* (4 випадки вживання): *А я літаю над оцим ось бидлом, / Над смородом оцим, над цим людським болотом* („Білий вірш чорного коня”);

7) іменник *аромат* (2 випадки вживання): *Із ароматом ніжного гороху...* („Кулінарне”); *Я сів на жом, мішок собі прославши, / І рідним вітром шию впerezав, / Та жому аромат поковтував, охлявши...* („Банальні терцини”).

Номінація запахів має предметно-відносний характер, тому на виявлення оцінного змісту запахового відчуття – приємного чи неприємного – переданого значеннями іменників, впливає лексико-семантична сполучуваність, контекст, у якому вживається той чи інший іменник [6; с. 279].

До четвертої групи за частотою вживання у віршах Івана Драча належать дієприкметники. Виявлено 5 дієприкметників з одоративним значенням, зокрема:

1) дієприкметник *пропахлий* (2 випадки вживання): *І брав я три книжки під руку, / І лягав під вишнями у садку, / На пропахлому чебрецем крутогір’ї* („Бучаки”);

2) дієприкметник *напарфумований* (1 випадок вживання): *Згодом Пилатом вмісте / Напарфумовані руки...* („Листопадове питання”);

3) дієприкметник *наодеколонений* (1 випадок вживання): *А потім я ступенями запечатав ту нашу лаву / І пташеням заглядав в наодеколонений дядьків рот* („Балада про дядька Зінька”);

4) дієприкметник *пропахілий*, який належить до розмовного стилю мовлення (1 випадок вживання): *Літаки пересміюють шлях / У терпких пропахілих вагонах* („Подільський етюд”).

Найменш вживаною частиною мови на означення запахів у ліриці Івана Драча виявились дієприслівники. Нами виявлено 1 дієприслівник з одоративним значенням *пашисто*. Наприклад: *Плакала. Щось говорила пашисто...* („Образок із жнив”).

Варто відзначити, що семантична категорія запаху включає набір основних складових процесу сприйняття запахів: „суб’єкт, що сприймає запахи”, „запах”, „джерела запахів”, „характеристика джерела запаху”, „середовище розповсюдження запахів”, „траєкторії руху запахів”, „фізичні дії суб’єкта щодо запахів”, „характеристика запахів”.

На сприймання запаху в ліриці Івана Драча вказують дві синтаксичні конструкції: в першій іменник із загальним значенням „запах” виступає в ролі підмета і поєднується з такими дієсловами: *стояти, ворушитися, плинути, чадити, бити у ніс*. В другій синтаксичній конструкції дієслово із значенням „сприймати” поєднується з іменником на позначення запаху взагалі, що виступає у ролі об’єкта дії, а в реченні виконує роль додатка. Іменники-дodatки із одоративним значенням у творах поета поєднуються з такими дієсловами: *створити, чути, поковтувати*.

Характерним для одоративної лексики Івана Драча є використання конструкцій, де дієслово із значенням „поширювати запах” поєднується з іменником в орудному відмінку. Наприклад: *відгонити духом, дихати чадом*.

Іменникові конструкції можуть бути розширені за допомогою складових „характеристика запахів”, „характеристика джерела запахів” або „середовище розповсюдження запахів”: *Що треба на платформі життя перевезти, / Щоб передати часниковий запах тифліських підвалів* („Ніко Просмані проїздом у Києві”). В цьому реченні присутня характеристика самого запаху – „часниковий”, та характеристика джерела запаху – „тифліські підвали”.

Серед дієслів із одоративним значенням у творах поета зафіксовано наступні групи:

а) дієслова, що своїм значенням пов'язані з органами дихання, дотику і т. ін., наприклад: *чути, дихати, поковтувати*;

б) дієслова, що своєю семантикою більше пов'язані зі станом людини, дією, яку може виконувати людина, жива істота, наприклад: *ворушитися, бити*;

в) дієслова, які вказують на стан, в якому в даний момент перебуває запах, наприклад: *стояти, плинути, чадити*;

г) дієслова, які відзначаються особливою стилістичною виразністю і використовуються для підсилення запахових вражень, наприклад: *прошкварити*.

Таким чином, ми бачимо, що дієслова у мовних конструкціях із значенням сприймання та передачі запаху виконують особливу роль, вони надають іменникам на означення запаху нових відтінків, внаслідок чого створюються нові метафоричні картини навколишнього світу.

За умовою шкали „приємно – неприємно” запах у поетичних творах Івана Драча більш асоціюється з домінантою першої складової, що цілком виправдано естетичністю поезії як роду мистецтва. Проте поет не оминає увагою і негативних запахів. Лексику на позначення неприємних запахів він використовує для критики негативних явищ навколишньої дійсності, наприклад: *Завод як випустить воду іржаву, смердючу – з русалочками хоч підіймайся на тучу* („Соловейко-Сольвейг”); для характеристики неприємних спогадів, минулого, вражень, які на ліричного героя справляє світ, який його оточує, наприклад: *А він воював з будинками. / Вони бридкі були, вони смерділи тванню...* („На дні місячної криниці”), *Смердюча тінь, бридотна повість / Про тінь загаслих поколінь, / Що вижерла їх чисту совість* („Тінь”); для критики соціальної нерівності та несправедливості, наприклад: *Я – смерд. Люблю смердіти козакам...* („Смерди і козаки”), *Бо й діти смерда хочуть не смердіти* („Смерди і козаки”).

Лексика на позначення негативних запахів у поезіях Івана Драча відіграє важливу роль. Про це свідчить той факт, що у одній зі своїх поезій автор дає

рецепт створення смороду: *Коли хочеш створити сморід, / Візьми кал людський і сечу / І візьми лебеду смердючу...* („Леонардо да Вінчі”). У цій же поезії він дає рекомендації щодо боротьби зі смородом: *Хай твої ніс і твої рот / Будуть щільно затулені / Тонкою зволоженою тканиною: / Заважатиме проникненню смороду!* („Леонардо да Вінчі”).

Варто також відзначити, що класифікація запахів на приємні та неприємні у Івана Драча дещо відрізняється від того, як їх зазвичай поділяє більшість людей. Ті запахи, які людина класифікувала б як неприємні, у творах поета виступають як позитивні, наприклад: *Я гість цукровиків, / Що жомом пахнуть, мелясом, бензином* („Гостини у цукровиків”). Таким прийомом автор користується для того, щоб підкреслити важкість та важливість людської праці. Тому жоден читач не залишається байдужим і сприймає запахи жому, малясу і бензину як приємні. Іван Драч закоханий у природу, тому навіть неприємні запахи у його поезіях виступають як приємні, наприклад: *А як там сохнуть люті тютюни / З пахучою грізбою нікотину...* („Молдаві”).

Для поетичної мови Івана Драча характерним є поєднання кількох запахів. При цьому в одному випадку таке поєднання є гармонійним, наприклад: *Пахне йодом і потом...* („Початок Уїтмена”), а в іншому – підкреслюється контраст запахів з метою гострішого їх сприйняття, наприклад: *На Оболоні – дух машини, / Дух цементу і дух ожини* („На Оболоні”), „Ура” *в нас пахне хлібом і грудками* („Ода чесному боягузові”).

Своєрідну якісну трансформацію при характеристиці запаху створює використання протиставлень. Прийом протиставлень використовується автором для підсилення запахових вражень, наприклад: *І над смороди асфальту / Вичищалася нараз / Золотою заметіллю – / Ніжна, дивна, дика липа* („Дивна хроніка одного білого дня”); для звеличення сили та міцності людських почуттів, наприклад: *Ген в імлі сморідний елеватор - / В кузові ж залюблені лежать* („Двоє в пшениці”); для характеристики спогадів

ліричного героя, наприклад: *Так в запахах м'яти і кропу / Незбутий ще дух Колими* („Покоління”).

Типовою для Івана Драча є передача запаху через смакові характеристики. Слова на означення запахів часто сполучаються з назвами смакових властивостей – *кислий, терпкий, просолілий*. Наприклад: *Чому вона себе шукає в білих хащах, / У хвищах снігових, у протоптав лосиних, / Де літом кислий дух стояв від гнізд осиних* („Тяжіння землі”); *Цементові підпори відгонять молодим морозом і терпким просолілим майже дубовим духом* („Осінній етюд”). Слова на означення смакових властивостей виконують стилістичну функцію уточнення, підсилення нюхових вражень.

Отже, ми встановили, що лексеми з одоративним значенням об'єднуються спільною семантикою – називають той чи інший запах (приємний або неприємний), проте відрізняються граматичним оформленням, виступаючи як іменники, прикметники, дієслова, дієприкметники та дієприслівники. Щодо стилістичного забарвлення вони також нерівноцінні. Іван Драч з майстерністю справжнього художника малює в нашій уяві багаті на відтінки аромати. Перед нами постають розкішні картини природи з властивими для неї пахощами, при цьому поет завжди прагне до гармонійності і повноти у їх відтворенні.

Одоративні лексичні засоби у ліриці Івана Драча мають особливе стилістичне навантаження, завдання яких – словесно-художнє зображення дійсності, яке завдяки майстерності поета має надзвичайний емоційний вплив на читача і є однією з найбільш характерних ознак його лірики.

Список літератури

1. Власюк В. В. Людина як об'єкт і суб'єкт запахової картини світу [Електронний ресурс] / В. В. Власюк. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/2010_23_1/vlasuk.pdf.

2. Власюк В. В. Особливості запахових відчуттів та їх вияв у мові [Електронний ресурс] / В. В. Власюк. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npkrnu_fil/2009_18/1_16_Wlasiuk.pdf.

3. Драч І. Ф. Берло: Книга поезій / І. Ф. Драч – К. : Грамота, 2007. – 912 с.

4. Дятчук В. В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт. – К. : Наук. думка, 1983. – 156 с.

5. Дятчук В. В. Як передається в мові відчуття запаху / В. В. Дятчук // Культура слова. – 1978. – Випуск 15. – С. 35 – 42.

6. Турчак О. М. Частиномовна та функціонально-стилістична характеристика одоративної лексики у творах Григора Тютюнника / О. М. Турчак // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2011. – № 10. – С. 275 – 282.